

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 330.012.334

Н. В. БИЧКОВА

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

СТІЙКІСТЬ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ КОРПОРАЦІЇ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ

У статті розглянуто сутність сучасної корпорації як соціально-економічної системи та визначені її основні функції. Запропоновано системно-синергетичний підхід до аналізу стійкості та стійкого розвитку корпорації, а також сформульовані умови забезпечення стійкого розвитку корпорації.

In the article essence of modern corporation as a socio-economic system is considered and certain its basic functions. It is offered system and synergetic approach the analysis of sustainability and sustainable development of the corporation, and also conditions of providing of corporation's sustainable development are defined.

Ключові слова: корпорація, стійкість системи, стійкий розвиток, синергетика, системно-синергетичний підхід, флуктуація, біфуркація, самоорганізаційний процес.

Особливістю сучасних економічних процесів є проникнення високих індустріальних та інформаційно-комунікаційних технологій майже у всі сфери життєдіяльності суспільства та економіки. Їх впровадження є основою якісно нового інноваційного типу зростання, без застосування і практичного здійснення якого у країні не може бути майбутнього. Разом з цим функціонування цілісної національної інноваційної системи неможливе без створення умов забезпечення стійкого розвитку корпорації, що є локомотивом впровадження новітніх технологій у виробничий процес. Саме великі корпорації мають мотивацію та значний ресурсний потенціал щодо здійснення переходу до інноваційного типу розвитку економічної системи, який забезпечить реальні передумови прискореного економічного зростання та соціальну захищеність громадян.

Значення корпоративного сектора у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни та його внесок у формування національної інноваційної системи обумовлює інтерес до різних аспектів його розвитку як з боку науковців, так і практиків. Особливо слід відзначити праці Р. Капелюшнікова, Б. Мільнера, Д. Норта, В. Полтеровича, О. Радигіна, Дж. Стигліца, Л. Федулової та інших. В той же час, окремі аспекти корпоративного розвитку не набули достатнього висвітлення у науковій вітчизняній літературі сьогодення. Реалії формування заasad постіндустріальної економіки яскраво ілюструють неспроможність сучасної економічної теорії розкрити всі закономірності функціонування цієї системи. Ця неспроможність є логічним наслідком обмеженості концепції ринкового фундаменталізму та традиційних методів дослідження економічної системи на принципах "діалектичної" догматизації наукового пізнання [1, с. 16]. Тому особливу актуальність набуває використання нових підходів до аналізу сучасних процесів та явищ.

У зв'язку з цим метою даною статті є визначення сутності сучасної корпорації та особливостей її стійкого розвитку з позиції системно-синергетичного підходу, що розглядається дослідниками як провідний у контексті визнання за синергетикою ролі нової загальнонаукової парадигми.

З позиції методології наукового пізнання синергетика є напрямом реалізації системного підходу до вивчення сутності явищ. Системний підхід передбачає дослідження будь-якого предмета у процесі його ідентифікації як складової частини цілого з визнанням у першу чергу особливостей поведінки цілого, а вже потім визначенням поведінки чи властивостей об'єкта за його роллю чи функціями у цілісній системі. Оскільки поняття "система" підкреслює організаційний характер деякої множини, саме з цієї причини системний підхід виявився базисним по відношенню до формування теорії синергетики як вчення про процеси самоорганізації складних систем. А синергетичний підхід до аналізу процесів та явищ, в свою чергу, спирається на принципи та методологію синергетики.

Синергетика (термін Г. Хакена) як нова загальнонаукова парадигма сформувалася у 80-х роках ХХ ст. [2]. Синергетика (синергія – грец. *synergeia* – співпраця, співдружність) – міждисциплінарний напрям наукових досліджень, в межах якого вивчаються процеси самоорганізації і дезорганізації, процеси переходу від хаосу до порядку та навпаки у відкритих нелінійних середовищах різного походження. Якщо дати загальну характеристику синергетики як нової парадигми, то вона відображається у трьох ключових ідеях: самоорганізація, відкриті системи та нелінійність. Самоорганізація передбачає, що складні системи мають здатність розвиватися у відповідності до власних тенденцій та потенціалу, а також відновлювати рівновагу, адаптуватися до змін та якісно перетворюватися. Відкритість системи характеризує наявність в ній джерел та механізмів обміну речовиною, енергією та ресурсами з середовищем. Нелінійність є фундаментальною концепцією синергетичної парадигми, яка демонструє уявлення про можливість швидкого розвитку процесів в системі на певних стадіях її еволюції. Оскільки більшість економічних, соціальних, природних систем мають такі властивості, не дивно, що синергетичний підхід здобув певне визнання та використовується як для аналізу, так і для виявлення закономірностей розвитку систем різного походження.

Використання системно-синергетичного підходу до аналізу сутності та особливостей розвитку сучасної корпорації вимагає перш за все визначення ключових характеристик даної форми підприємницької діяльності як системи. Узагальнюючи певні здобутки загальної теорії систем та методології системних досліджень, відзначаємо, що системою є сукупність об'єктів та процесів (компонентів), які взаємозв'язані та взаємодіють між собою, утворюючи єдине ціле, що має риси, які не властиві його окремим компонентам [3, с. 10]. До загально-системних властивостей системних об'єктів відносять цілісність, ієрархічність та інтегративність.

Таким чином, транспонуючи згадані визначення, можна сформулювати таке визначення корпорації. Як соціально-економічна система корпорація представляє собою відкриту, здатну до самоорганізації в умовах нелінійного розвитку економічних процесів, систему ресурсів та учасників корпоративних відносин, що взаємодіють між собою у процесі досягнення поставленої мети шляхом реалізації функцій системи. Сукупність ресурсів, які належать корпорації, визначають їх потенціальну спроможність задовольнити потреби всіх учасників корпоративних відносин. Діяльність учасників корпоративної системи регулюється організаційним механізмом корпоративного управління, що у широкому сенсі визначає врахування та захист інтересів як фінансових так і нефінансових інвесторів, які зробили свій внесок у діяльність корпорації (концепція "співучасників") [4, с. 52].

Зауважимо, що функція задається системі ззовні і показує, яку роль дана система виконує по відношенню до більш загальної системи, в яку вона включена складовою частиною поряд з іншими системами. У сучасних умовах економічного розвитку функція корпорації дещо трансформувалася у порівнянні з класичними уявленнями про задоволення суспільної потреби у певному продукту чи послугі. Інформаційна революція, одним із визначальних стимулів якої була і залишається корпорація, суттєвим чином вплинула на функціональне оновлення корпорації [5, с. 200]. Це оновлення виражається, перш за все, у тому, що сьогодні корпорація стає відповідальною не лише за прибуток, а й за екологію, національні, соціальні та моральні проблеми. Сучасна зріла корпорація дедалі більшою мірою перетворюється на соціально-економічний, гуманітарний, а подекуди і політичний осередок суспільства.

Таким чином, сутність сучасної корпорації проявляється у її функціях:

- ресурсна функція – здатність акумулювати фінансові ресурси будь-якої належності та залучати людський капітал;
- економічна – підтримка сталого прибуткового зростання корпорації, зростання доходів співробітників та акціонерів, а також держави (суспільства);
- еколого-технологічна – реалізація НДДКР, впровадження екоінновацій у виробничий процес та екологізація бізнес-діяльності, покращення використання обмежених ресурсів;
- соціально-інтегративна функція – створення умов для соціальної інтеграції, подолання відчуження людини від засобів виробництва, його результатів, участі в управлінні.

Системний аналіз сутності процесів та явищ віддає беззаперечну перевагу використанню принципу системності. В свою чергу синергетичний підхід акцентує увагу на дослідженні об'єктів за принципом розвитку. Тому доцільним є визначення властивостей корпорації як системи у контексті виявлення рушійних сил її розвитку. Окрім вже згаданих загальносистемних властивостей, корпорація має і особливі характеристики, до яких слід віднести: динамічність, стохастичність розвитку, залежність самоорганізаційних процесів від кооперації як із внутрішніми підсистемами і зовнішніми інституціями, так і від кооперації інституцій між собою. Зазначаємо, що інституції відображають існуючі системи неформальних і формальних норм та правил, які впорядковують та структурують соціально-економічну взаємодію економічних суб'єктів та соціальних груп [6, с. 64].

Розвиток корпорації, згідно системно-синергетичного бачення даного процесу, передбачає якісне перетворення даної соціально-економічної системи. В процесі свого розвитку система проходить дві стадії: революційну (стрибок, катастрофа) та еволюційну (адаптаційну). Те, що спонукає систему до перетворень, не обов'язково прогресивних, дістало назву флуктуації – випадкове відхилення системи від її закономірного стану. Флуктуації в самоорганізаційних теоріях виступають основним моментом, чинником в становленні, функціонуванні, розвитку і неминучій загибелі (або в переході до іншого економічного походження) будь-якої системи. Флуктуації можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми. Так, наприклад до зовнішніх флуктуацій, що дестабілізують стан соціально-економічної системи сучасної корпорації, можна віднести наслідки фінансово-економічної кризи, посилення інформаційних потоків, впровадження інновацій, інтеграційні процеси у світовому та національному корпоративному секторі тощо. До внутрішніх – реструктуризація корпорації, модернізація виробництва, зміни структури та інтенсивності вертикальних та горизонтальних зв'язків та ін.

Короткий момент нестійкості, балансування системи на межі вибору між майбутніми станами, коли існування всієї системи може залежати від вторгнення однієї випадкової флуктуації, називається в синергетиці біфуркацією. У точці біфуркації флуктуація досягає такої сили, що організація системи (сукупність її стійких та нестійких зв'язків) не витримує та руйнується, і принципово неможливо передбачити: чи стане стан системи хаотичним, або вона деградує, або вона перейде на новий, більш диференційований і високий рівень впорядкованості. Поєднання в точці біфуркації елементів старої і нової якості створює нерівноважний стан, тобто в точці біфуркації може відбуватися зміна мети, завдань і структури соціально-економічної системи. Прикладом біфуркацій в соціально-економічних системах можуть служити зміна цілей організації, методів управлінської дії, ухвалення рішення про організацію (ліквідацію) структури тощо. У точці біфуркації система встає на новий

шлях розвитку. Ті траєкторії або напрями, за яких можливий розвиток системи після точки біфуркації і який відрізняється від інших відносно стійкістю, іншими словами, є реальнішим, називається аттрактором. Аттрактор – це відносно стійкий стан системи, безліч “ліній” розвитку, можливих після точки біфуркації, що притягує до себе [7].

Так, наприклад, у соціально-економічних процесах аттрактором можна вважати ідею чи місію бізнес-діяльності, що спрямовує розрізнений колектив корпорації в єдину систему, тобто, та мета, яку організація ставить на певній стадії свого життєвого циклу. Розвиток системи у напрямку стійкого стану (аттрактора) відбувається в результаті поєднання визначальних параметрів (навмисних і необхідних) і випадкових подій, які взаємно доповнюють один одного в процесі виникнення нової складної структури, тобто з’являються нові властивості і відношення в безлічі елементів системи.

Таким чином, визначення основних моментів, що супроводжують процес розвитку системи, дозволяє узагальнити, що еволюційний етап розвитку характеризується наявністю механізмів, що пригнічують сильні флуктуації системи, її компонентів або середовища і повертають її в стійкий стан, властивий їй на даному етапі. Поступово в системі зростає ентропія (міра невідповідності системи умовам середовища), оскільки накопичені в системі, а також в її компонентах і зовнішньому середовищі зміни, призводять до зниження адаптивних здібностей системи та наростає її нестійкість. Виникає гостре протиріччя між старим і новим в системі, а при досягненні параметрами системи і середовища біфуркаційних значень нестійкість стає максимальною і навіть малі флуктуації приводять систему до катастрофи – стрибка. Тобто у процесі свого розвитку система постійно переходить із стійкого стану до нестійкого та навпаки. Але важливо розуміти, що можливість розвитку системи з’являється не стільки від самого стану нестійкості, а скільки від наявності в системі нестійких нелінійних процесів при загальній стійкості та стабільності структури. А напрям розвитку – прогрес, регрес чи руйнація – залежить від потенціалу системи та відповідності заданого аттрактора можливостям та властивостям системи до адаптаційних змін.

Наступним етапом дослідження закономірностей розвитку корпорації як системи є з’ясування сутності взаємозв’язаних категорій “стійкість”, “стійкість розвитку” та “стійкий розвиток”, які не можна визначити без математичної інтерпретації, згідно якої стійкість – це здатність системи повертатися в стан рівноваги при збурюючих діях зовнішнього середовища. Стосовно соціально-економічних систем стійкість визначається дослідниками як здатність системи забезпечити реалізацію цільової функції [8, с. 12]. Як правило, для соціально-економічної системи цільовою функцією є генерація певного ресурсного потоку, тобто відновлення будь-яких матеріальних чи нематеріальних об’єктів, які являють цінність для потенціальних учасників корпоративних відносин. Ресурси, без яких неможлива чи суттєво ускладнена діяльність соціально-економічної системи, є ключовими ресурсами [8, с. 16].

Деякі науковці розрізняють економічну стійкість функціонування, яка є моментною, ситуаційною характеристикою, та економічну стійкість розвитку, яка має динамічний характер та є категорією сталого розвитку системи [9, с. 52]. Враховуючи багатоваріантне трактування категорії “стійкості” та її міждисциплінарне використання, узагальнимо її визначення шляхом об’єднання її структурної, функціональної та системної складової. Отже, стійкість означає здатність системи зберігати свої властивості у певній області параметрів, що дозволяє їй утримувати якісну визначеність (функції, складу, зв’язків і поведінки), яка формується в процесі адаптації системи до змінених у результаті катастрофи зовнішніх та внутрішніх умов, та зберігається протягом більшої частини еволюційної стадії подальшого розвитку. Тобто, стійкість корпорації характеризує її здатність забезпечити реалізацію цільової функції при змінненні умов її функціонування.

Оскільки корпорація має на меті не тільки підтримку цільових показників, а також постійно змушена “рухатися уперед” задля посилення своїх конкурентних позицій, необхідним є забезпечення стійкості її прогресивного розвитку. У соціально-економічних дослідженнях поняття “стійкість розвитку” дістало подальшого уточнення як “стійкий розвиток”.

Враховуючи етимологію терміну “стійкість”, що характеризує постійність та стабільність стану, та визначення розвитку як якісного перетворення системи у процесі її функціонування, стійкий розвиток соціально-економічної системи у категоріях системно-синергетичного аналізу можна охарактеризувати як процес якісного поліпшення структури та організації бізнес-діяльності за умови збереження здатності системи реалізувати цільову функцію при змінненні зовнішніх та внутрішніх умов її функціонування.

Каталізатором запуску процесу якісного перетворення системи є, як вже було згадано, вплив зовнішніх чи внутрішніх флуктуацій. Коли під їх впливом змінення параметрів системи перевищує її адаптаційні можливості настає стан нестійкості, чи біфуркації, той самий переломний момент у розвитку системи, де визначається майбутній напрям розвитку системи. Важливою властивістю складних нерівноважних соціально-економічних систем є їх здатність до генерації самоорганізаційних процесів у точці біфуркації. Самоорганізація являє собою встановлення організаційності, порядку за рахунок погодженої взаємодії компонентів усередині системи за відсутності впорядковуючих дій з боку середовища. [3, с. 54]. Дані самоорганізаційні процеси – виникнення порядку з хаосу, що породжується флуктуаціями, – змушують по-новому поглянути на роль та значення хаосу. Саме у фазі біфуркації система прагне подолати консервативну однорідність. Завдяки “інноваційним сигналам у вигляді флуктуацій” система набуває здатності “прощупувати” можливості нестандартних трансформацій [5, с. 63]. Тільки протиставлення порядку та хаосу, їх періодична зміна та безперестанна боротьба один з одним дають системі можливість розвитку, особливо прогресивного. Додамо, що оскільки корпорація є штучною системою,

то роль ключового механізму запуску внутрішніх самоорганізаційних процесів відводиться інституції корпоративного управління. Дозована кількість керуючих дій забезпечує системі стійкий розвиток. В той же час недостатне або надлишкове керування може спровокувати нестійкість системи.

На основі викладеного сформулюємо ряд умов забезпечення стійкого розвитку корпорації:

1. Розвиток корпорації буде стійким, якщо для будь-якої зміни параметрів впливу, існуюча система управління буде забезпечувати дотримання динамічної рівноваги системи, стабільність структури ключових ресурсів компанії.

2. Система буде стійкою відносно можливості реалізації цільової функції, якщо у будь-який момент часу структура ресурсів, переданих учасниками корпоративних відносин, дозволить здійснювати реалізацію цієї цільової функції.

3. Підвищення універсальності в організації корпорації, що виникає у процесі диверсифікації її структури, посилює стійкість системи. При цьому чим менш диверсифікованою є її структура, тим більш чутливою є корпорація до флуктуацій. А в еволюційному періоді розвитку підвищенню стійкості системи сприяє збереження певної спеціалізації підсистем.

4. Реалізація негентронійної функції держави, яка проявляється в забезпеченні стійкості, здібності гасити виникаючі флуктуації на різних рівнях економічної системи, підвищенні рівня організованості національної економіки, дозволить створити оптимальні умови для активізації самоорганізаційних процесів на рівні суб'єктів підприємницької діяльності.

Особливу значимість проблема стійкого розвитку отримала при аналізі процесів світового розвитку сучасної системи світогосподарських зв'язків. У геополітичному масштабі стійкий розвиток передбачає таке задоволення нагальних потреб сьогодення, яке не загрожує здатності майбутніх поколінь задовольнити свої потреби. У даному сенсі увага приділяється взаємовідносинам людини, суспільства та природи. Згідно загальносвітової стратегії стійкого розвитку у сучасних умовах особливе значення надається розвитку "стратегічних партнерств" між урядами, крупним бізнесом (корпораціями) та публічними організаціями у процесі підвищення відповідальності світового суспільства за збереження екосистем, від яких залежить існування всієї планети [10].

В свою чергу, забезпечення стійкого розвитку корпорації знаходить своє відображення у досягненні системи цілей (соціальних, економічних, технічних та екологічних) на основі поступового здійснення принципу відповідальності перед суспільством. Відповідно стійкий розвиток потребує осмисленої системи заходів, що охоплює всі сфери діяльності компанії, та передбачає: відповідальність перед партнерами, клієнтами, співробітниками та населенням країн резидентності; підвищену увагу до екології; значні інвестиції в розвиток нових технологій; постійне удосконалення виробничих процесів. За сучасних умов стійкий розвиток корпорації актуалізує напрям еколого-орієнтованого інноваційного розвитку бізнес-діяльності.

Враховуючи зазначені висновки, а також використовуючи певні здобутки у галузі фінансово-економічного аналізу, доцільним є спрямувати зусилля науковців у розробку більш деталізованих методологічних рекомендацій щодо оцінки стійкості організації корпоративної системи, аналізу її потенціалу та напрямів самоорганізаційних процесів у цій системі з позиції системно-синергетичного підходу.

Література

1. Чухно А. Актуальні проблеми розвитку економічної теорії на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 14–28.
2. Хакен Г. Синергетика : Пер. с англ. ; Под ред. Ю. Климонтовича, М. М. Осовца / Г. Хакен. – М. : Мир, 1980. – 342 с.
3. Ерохина Е. А. Теория экономического развития : системно-синергетический подход / Е. А. Ерохина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1999. – 160 с.
4. Динамика корпоративного развития / Д. Ж. Дубровский, О. А. Романова, А. И. Татаркин, И. Н. Ткаченко. – М. : Наука, 2004. – 502 с.
5. Гальчинський А. Глобальні трансформації : концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти : наук. вид. / А. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
6. Гайдай Т. Інституція як інструмент інституційного економічного аналізу / Т. Гайдай // Економічна теорія. – 2006. – № 2. – С. 53–64.
7. Рябов К. Самоорганизация в социально-экономических системах / К. Рябов // [Электронный ресурс] : Транспортное дело России. – 2008. – № 6. – Режим доступа : <http://www.morvesti.ru/archiveTDR>.
8. Самосудов М. В. Основы корпоративной динамики / М. В. Самосудов. – Химки : Институт международных экономических отношений, 2007. – 248 с.
9. Бакунов О. Прогнозування рівня економічної стійкості – основа сталого розвитку торговельного підприємства / О. Бакунов, О. Сергеева // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. – Т. 2. – С. 52–54.
10. Доклад Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию, Йоханнесбург, Южная Африка / Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк. – 2002 // [Электронный ресурс] : Режим доступа : <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/>.